

ראש השנה לאילן¹

"שבט הוא מלך משום דבחמישה עשר בו הוא ראש השנה לאילנות" (ספר מהרי"ל מנהגים, הלכות טבת, שבט, אדר).

מסכת ראש השנה פרק א משנה א

ארבעה ראשי שנים הם: באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים. באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה, רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים: באחד בתשרי. באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמיטין וליובלות, לנטיעה ולירקות. באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים בחמישה עשר בו.²

ראש השנה דף יד עמוד א

באחד בשבט ראש השנה לאילן - מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, ועדיין רוב תקופה מבחוח.³ מאי קאמר? הכי קאמר: אף על פי שרוב תקופה מבחוח, הואיל ויצאו רוב גשמי שנה.⁴

תוספתא מסכת שביעית (ליברמן) פרק ב הלכה ג

הנוטע והמבריך והמרכיב שלשים יום לפני ראש השנה עלתה לו שנה ומותר לקיימן בשביעית. פחות מכן לא עלתה לו שנה ואסור לקיימו בשביעית.⁵ פירות נטיעה זו אסורין עד חמשה עשר בשבט. אם ערלה - ערלה, אם רבעי - רבעי.⁶

¹ דברים שכתבנו לפני שבוע (שבע שנים) ושפרנו והרחבנו השתא. כאז כן עתה, ט"ו בשבט חל בשבת בשלח-שירה, אירוע שקרה גם בשנים תשס"ז, תשס"ד, תשס"ג ותש"ס; וכן הוא השתא תש"ע ועתידי לקרות בשנים תשע"ג ותשע"ז. משמע אינו נדיר כ"כ.

² למאי נפקא מינה? מה המשמעות ההלכתית של המונח "ראש השנה לאילנות"? התשובה: תאריך זה מסמל את תחילתה של השנה החקלאית לגבי מעשר פירות. באילנות הולכים אחר החנטה (התחלת התהוות הפרי) ואין מעשרים מפירות שחנטו לפני ראש השנה לאילנות (אחד בשבט לפי בית שמאי, ט"ו בשבט לפי בית הלל) על פירות שחנטו לאחר מועד זה. ראה קהתי בפירושו למשנה זו. וכלשון מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כג פסוק טז: "כל אילן שחנטו פירותיו לפני חמשה עשר בשבט הרי הוא לשעבר, לאחר חמשה עשר בשבט הרי הוא לעתיד לבוא". וכן הוא גם לעניין קו הגבול בין מעשר שני (שנוהג בשנים אבד"ה במחזור השמיטה) ובין מעשר עני שנוהג בשנים ג'ו, כפי שמסביר שם ברטנורא: "אי נמי נפקא מינה לענין שנה שלישית של שמיטה שנוהג בה מעשר עני, שאותן פירות שחנטו מר"ה של שנה שלישית עד שבט דנין אותן כפירות של שנה שניה שעברה ונוהג בהן מעשר ראשון ומעשר שני. ומשבט ואילך נוהג בהן מעשר ראשון ומעשר עני". סביר שקבעו תאריך זה משום שהוא חל בעיצומו של החורף והוא "קו אפס" חקלאי שרוב (כל) פירות ארץ ישראל נופלים בברור מימינו או משמאלו. הפירות האפילים, כגון: רימונים, זיתים ותמרים מחד גיסא והפירות הבכירים (הנישירים), כגון: שקד, משמש ואפרסק מאידך גיסא. ובימינו יש לנו אמנם פירות חורף, כגון פרי הדר, אפרסמון ואבוקדו, אבל גם חניטתם נופלת בברור מעבר לקו אפס זה.

³ שרוב תקופת טבת עוד לפנינו. תקופת טבת היא שלושה החדשים (כ- 90 יום) שבין היום הקצר ביותר, 21 בדצמבר ויום השוויון 21 במרץ שהוא תקופת ניסן, תקופת האביב. לפי זה יוצא שהאמצע הוא 7 בפברואר והשאלה היא האם ט"ו בשבט יוצא ברוב שנים לפני 7 בפברואר, שאז נכון ש"רוב התקופה בחוץ", או שמא לאחר ה-7 בפברואר ואז עברה כבר רוב תקופת טבת. מבדיקה קלה שערכנו יוצא שאין הדברים חד-משמעיים, אלא אם הגמרא מתחשבת בשנים מעוברות ואז קביעתה נכונה ברוב המקרים. וראה עוד תשובות הגאונים - הרכבי סימן רמג שעושה את החשבון של הימים שבהם אומרים משיב הרוח ומוריד הגשם: "אלע"פ שרוב תקופה מבחוח, לא נותר להזכרת גשמים אלא ששים יום ויצאו יותר ממאה. נמצא הקיץ שקרוב ואלע"פ שרוב תקופת טבת מבחוח לראש תקופת ניסן".

⁴ רש"י שם: "שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטים עתה". זאת, למרות שבשנים רבות, כמו השנה, כולנו תפילה שעדיין לא יצאו רוב גשמים ושהחורף עדיין בעיצומו. ברור שחז"ל ידעו שעונות השנה נקבעות לפי "הלוח הכללי" ולא העברי ושטבע האילנות מושפע משנת חמה ולא משנת הלבנה, ראה דברינו [תקופת טבת](#) בפרשת ויגש. אלא שזה לוח החדשים שיש בידינו. ובהמשך הגמרא בדף טו ע"א, אכן עולה השאלה מה קורה בשנה מעוברת: "שבט דחודשים (היינו חודש אחרי טבת) או שבט דתקופה (אדר ראשון שהוא סמוך לאדר שסמוך לניסן)?" (השאלה שם היא אמנם לגבי אתרוג, אבל העירו כבר הפרשנים שהכוונה היא לכל הפירות והאילנות). מתרצת הגמרא: "הלך אחר רוב שנים". וכן בירושלמי מסכת בכורים פרק ב דף סה: "ר' יוחנן שאל לר' יונתן: כסדרן של שנים או כסדרן של תקופות? אמר ליה: כסדרן של שנים ואפילו שנה מעוברת". ולפי דברינו שמדובר ב"קו האפס" של העונה החקלאית ובתקופה בה אין בטבע חניטה (או שהיא מתחילה), אין התאריך המדויק כל כך משנה והעיקר הוא התקופה בכללותה. אך ראה שו"ת חתם סופר חלק א סימן יד שלא מקבל את כל ההסברים האלה והולך בדרך אחרת וקובע: "הטבע משועבד לתורתנו הקדושה".

⁵ עיקר הדין בתוספתא זו שהיא במסכת שביעית, מתייחס להלכות קיום (טיפול) האילן בשנת השמיטה. ממתי הוא נחשב לאילן בר קיום. ראש השנה הוא התאריך הקובע. אך דברים אלה מזכירים לנו את המשנה שהבאנו בתחילת דברינו בה ראינו שראש השנה "לנטיעה" הוא אחד בתשרי (ראש השנה סתם). לא התעכבנו שם על קביעה זו שאולי קצת מקלקלת את הזיהוי של ט"ו בשבט בימינו כחג הנטיעות, שנראה שהוא מנהג שהתחדש בימינו. במשנה ובגמרא ראש השנה לנטיעות האילנות הוא ראש השנה, א' בתשרי ולא ט"ו בשבט. מה פירוש "ראש השנה לנטיעה"? ראה שוב קהתי במשנה שם: "לענין שלוש שנות ערלה, שהנוטע אילן בששה עשר באב, היינו ארבעים וארבעה ימים לפני אחד בתשרי שהם שבועיים לקליטת הנטיעה ושלושים יום אחר הקליטה להיחשב שנה, הרי כשמגיע אחד בתשרי מתחילים למנות לנטיעה שנה שנייה". (חודש נחשב שנה בדומה לראש השנה למלכים, ראה שם). ובירושלמי נראה שראש השנה לוקח מט"ו בשבט גם את דין המעשרות. ראה ירושלמי שביעית פרק ה החכה א: "תמן אמרין אילן שחנט קודם ראש השנה שלעולם מתעשר לשעבר לאחר ראש השנה שלעולם מתעשר לבא". אז מה נשאר מט"ו בשבט שלנו?

⁶ יש בכל זאת תפקיד לט"ו בשבט לענין הנטיעות ומניין שנות האילן. התוספתא מסבירה (וכן הוא בגמרא ראש השנה י ע"א) שלמרות שראש השנה א' בתשרי הוא המונה לשנות האילן, אלע"פ כן, בשנה הרביעית (שהיא למעשה לאחר שנתיים וחודש מהנטיעה) יש

תלמוד ירושלמי מסכת ראש השנה פרק א הלכה ב

והעברת שופר תרועה בחדש השביעי וגוי' - רבי יונה ורבי יוסה תריהון בשם רבי שמואל בר רב יצחק: כדי שיהו כל חדשי השנה שוין לא יהא חדש אחד נחלק לשתי שנים. התיבון והתנינן: באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי, בית הלל אומרים בחמשה עשר בו. הרי אין כל חדשי השנה שוין וחדש אחד נחלק לשתי שנים!⁷

רש"י מסכת ראש השנה דף י עמוד א

שאף על פי שראש השנה תשרי לנטיעה - חמשה עשר בשבט ראש השנה לאילן, וזו כבר נעשית אילן, לפיכך אין שנתה מתחדשת לצאת מידי ערלה עד חמשה עשר בשבט.⁸

תוספות מסכת ראש השנה דף יד עמוד א

באחד בשבט מ"ט - מפרש נמי לבי"ה כמו לבי"ש אלא קמא נקט דלמר זמן חניטתה של גשמי שנה זו באחד בשבט ולמר בט"ו בשבט וכל החנוטים קודם זמן הזה היינו על גשמי שנה שלפני תשרי.⁹

מסכת ראש השנה פרק א משנה ב

בארבעה פרקים העולם נידון: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון... ובחג נידונין על המים.¹⁰

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כג

המתין עד ט"ו בשבט על מנת להשלים את מניין שנות העורלה (וכן בשנה שלאחר מכן לגבי דין רבעי). כך שמי שמהר לנטוע בטו באב צריך לחכות עד ט"ו בשבט ולא הרוויח שנה שלמה אלא רק חצי שנה (ובכל מקרה אין כאן החמרה כי מעט פירות, כאמור, חונטים בין ראש השנה ובין ט"ו בשבט). בכך הצלנו במעט את כבודו של ט"ו בשבט כראש השנה לאילנות וחישוב שנותיהם, אך עדיין נראה שמעיקר הדין ראש השנה לנטיעת האילנות הוא אחד בתשרי ולא ט"ו בשבט. והמנהג לטעת עצים בט"ו בשבט הוא אולי מאוחר יותר. ואגב כל דיון ארוך זה, נוצר כאן קשר מעניין בין חודש אב וחודש שבט שנשוב ונראה אותו בהמשך.

⁷ לא נכנס כאן לדיון בסוגיה שם בירושלמי ששייכת לקביעת ראש השנה בא' בתשרי, רק נצביע על עוד "חסרון" של ט"ו בשבט לעומת ראש השנה והוא העובדה שהוא חל, לשיטת בית הלל, באמצע חודש! ראש שנה, חייב להתלכד עם תחילת חודש, וזה ודאי טיעון המסייע לשיטת בית שמאי שראש השנה לאילנות הוא ראש חודש שבט ולא אמצעיתו. ואולי יש כאן השקפה שונה על התאמת ירחי השנה (שנת ירח) לעונות השנה (שנת החמה). בית שמאי רואים צורך לתאם ביניהם ואילו בית הלל "הולכים אחר המציאות ואינם מתחשבים בימי החודש" (שטיינזלץ, מסכת ראש השנה יד ע"א בעיונים).

⁸ דברי רש"י אלה הם על הגמרא בראש השנה דף י ע"א המקבילה לתוספתא הנ"ל, היינו, על הדין המסכם שבסופו של דבר ט"ו בשבט הוא הקובע לגבי ערלה, כפי שהסברנו בהערה 6 לעיל. דברים אלה תואמים את דברי רש"י שהבאנו בהערה 4 לעניין השרף באילנות, ומהם אפשר להבין שלשיטתו ט"ו בשבט, ולא א בתשרי הוא ראש השנה לאילנות.

⁹ המפרשים המאוחרים העמידו מול שיטת רש"י על השרף באילנות, את דברי תוספות אלה שמסבירים שהסיבה שט"ו בשבט נקבע לראש השנה לאילנות הוא בגלל שעד מועד זה הצמחים שותים מגשמי שנה שעברה (בגלל עומק השורשים וקצב לחחול המים?). ראה שו"ת הר צבי (לרב צבי פסח פרנק) א"ח ב סימן כט: "אולם בתוספות שם ... כתבו דכל החונטים קודם הזמן הזה היינו על גשמי שנה שלפני תשרי. וכדברי התוספות כתב גם הר"ן שם, ובארו המפרשים שלפירוש התוספות והר"ן יוצא שבעצם ראש השנה לאילנות הוא תשרי, אלא שט"ו בשבט הוא סימן וגילוי מילתא בעלמא שאלה שחנטו עד עכשיו הם מגשמים שלפני תשרי". דברים אלה של הרב צבי פסח פרנק (קובנה 1873 - ירושלים 1960) מובאים בתשובה לשאלה מהו מועד ט"ו בשבט בחצי כדור הארץ הדרומי: "בנוסח - אייריס יום ט"ו בשבט ו"ה לאילנות לענין ערלה במדינת ארגנטינה ע"ד השאלה בהא דקבעו חכמים דט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות ... ונסתפק כת"ר בארץ ארגנטינה שטבעה משונה, ומה שאצלנו ימות החמה שם הוא ימות הגשמים, ומה שאצלנו ימות הגשמים שם הוא ימות החמה, אם גם קביעות זו של ראש השנה לאילנות משתנה אף היא לזמן ימות הגשמים שלהם". ראה תשובתו שם שלמרות שיש בשאלה זו טעם, בפרט לשיטת רש"י שהדבר תלוי בשרף האילנות, בכל זאת: "מסתבר שח"ל נגררת בזה אחר א"י והנטפל נמשך אחרי העיקר. ולכן פשוט הדבר שט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות בכל הארצות בלי שינוי כלל". ולגבי עצם המחלוקת בין רש"י לתוספות, אין הכרח להעמיד את דברי תוספות כסותרים את דברי רש"י. ראה תשובות הגאונים - הרכבי סימן רמג: "ורבנן דתמן אמרין בה טעמא אחרינא שעד כן חיינן ממי שנה שעברה, מיכן ואילך הן חיינן ממי שנה הבאה. ודברים נראין הן כי בזמן הזה הוא שקוראין אותו בלשון ישמעאל אלגמרה אלתאניה (השטפון השני) ובו מתלחחין עצי אילנות ומתחילין לשתות ולחיות ואומרים "גרי אלמא פי אלעוד" (המים זורמים מחדש) והוא קרוב לט"ו בשבט שלתקופה ובדין הוא שיהא ראש שנה לאילן". הנימוק של תוספות והתוצאה של רש"י: "ט"ו בשבט הוא ראש השנה האמיתי לאילנות!

¹⁰ עברנו למשנה הבאה במסכת ראש השנה (ראה המשנה בה פתחנו) והרי לנו לכאורה עוד טוען לכתר, עוד מועד בלוח השנה שאולי ראוי להיקרא "ראש השנה לאילנות". מלשון המשנה "בעצרת (נדונין) על פירות האילן" קשה לשפוט, הגם שהוא כורך את חג השבועות כיום הדין של האילנות עם ראש השנה א בתשרי בו בני האדם נדונים ובלשון מדרש בראשית רבה כו ו: "מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנין דין וחשבון". מלשון הגמרא בראש השנה דף טז עמוד א קשה עוד יותר לשפוט: "ומפני מה אמרה תורה הביאו שתי הלחם בעצרת? מפני שעצרת זמן פירות האילן הוא. אמר הקב"ה: הביאו לפני שתי הלחם בעצרת, כדי שיתברכו לכם פירות האילן". הרי זה מועד לברכה ותו לא. אבל בגמרא מגילה לא ע"ב למדנו: "תניא, רבי שמעון בן אלעזר אומר: עזרא תיקן להן לישראל שיהו קורין קללות שבתורת כהנים קודם עצרת, ובמשנה תורה קודם ראש השנה. מאי טעמא? אמר אביי ואיתמא ריש לקיש: כדי שתכלה השנה וקללותיה. בשלמא שבמשנה תורה איכא כדי שתכלה שנה וקללותיה, אלא שבתורת כהנים, אטו עצרת ראש השנה היא? - אין, עצרת נמי ראש השנה היא, דתנן: ובעצרת על פירות האילן". הרי שחג השבועות (גם) הוא ראש השנה לאילנות!

"באספך את מעשיך" - אין לך בהן אלא אסיף. מנין לכל אחד ואחד שיהא לו אסיף בפני עצמו? תלמוד לומר: "באספך מעשיך", כל אחד ואחד בשעת אסיפו. יכול תהא ראש שנה ראש לכל פירות האילן? תלמוד לומר: באספך מעשיך, כל אחד ואחד יש לו אסיף בפני עצמו. מיכן אמרו: "באחד בשבט ראש שנה לאילן דברי בית שמאי ובית הלל אומרים בחמשה עשר בו".¹¹

מסכת תענית דף לא עמוד א

רבי אליעזר הגדול אומר: מחמשה עשר באב ואילך תשש כוחה של חמה ולא היו כורתין עצים למערכה, לפי שאינן יבשין. אמר רב מנשיא: וקרו ליה יום תבר מגל ("שבירת הגרון שפסק החוטב מלחטוב עצים" רש"י שם).¹²

אבן עזרא בראשית פרק ח פסוק ה

ואחר שבעת ימים ששלח את העורב, שלח את היונה וזה היה ביום שבעה עשר לשבט, שהוא החדש העשירי מיום המבול.¹³

שו"ת יחוה דעת חלק א סימן פב ד"ה שאלה: לפי

שאלה: לפי המנהג שנוהגים להרבות במיני פירות בליל ט"ו בשבט, להורות כי ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות, ובפרט מרבים העם בפירות שנשתבחה בהם ארץ ישראל, והנה השנה חל ט"ו בשבט בשבת קודש, האם אכילת הפירות שבין הקידוש לסעודה טעונה ברכה אחרונה לפני הסעודה, או שמא ברכת המזון שמברכים לאחר הסעודה פוטרת גם את הפירות שלפני הסעודה?¹⁴

שבת שלום

ושנה טובה לאילנות¹⁵

מחלקי המים

מים אחרונים: אם נחזור לחשבון של מועד הנטיעה (ראה תוספתא שביעית והערת שוליים 6 לעיל), נמצא שמי שנוטע בין ראש השנה (יותר נכון בין יז של חודש אב הקודם) לט"ו בשבט "מפסיד", כי למעשה הוא מחכה יותר משלוש שנים (עד ט"ו בשבט של השנה הרביעית). מי שנוטע בין ט"ו בשבט לט"ו באב מחכה שלוש שנים ופוחת והולך בהדרגה. (ראה ערוך השולחן הלכות עורלה סימן רצ"ד סעיף כא). לפיכך, ט"ו בשבט הוא מועד תחילת עונת הנטיעות, גם חקלאית וגם הלכתית שהולכת ונמשכת עד טז באב. ושוב קשרנו את ט"ו בשבט עם ט"ו באב.

¹¹ רב הנסתר על הנגלה במדרש קשה זה, בפרט הסימות: "מכאן אמרו וכו'". לאחר שהוא קובע (בקטע שלא הבאנו למעלה) שחג האסיף חל בתשרי: "תקופה שיש בה חג ואסיף ושנה יוצאה בה. והיזו זו? זו תקופת תשרי", מדגיש המדרש שאין מועד אסיף מסוים ובודאי שראש השנה אינו יכול להיות "ראש לכל פירות האילן". ומכאן הוא עובר באופן מפתיע למשנה בה פתחנו שא' בשבט לדברי בית שמאי או ט"ו בשבט לדברי בית הלל הוא ראש השנה לאילן. נראה לנו להסביר מדרש זה בדברים בהם פתחנו בהערה 2 לעיל: הזמן היחיד שניתן לקבוע ראש שנה לאילן הוא לאחר אסיפת כל מיני הפירות, בזמן "אפס" של התקופה החקלאית. איוסף פירות השנה שעברה, למיניהם השונים, תם וחניטת פירות השנה הבאה באיבה. בכך, חזרנו לגאול את כבודו של ט"ו בשבט הן כלפי ראש השנה והן כלפי חג השבועות ואף סוכות. ט"ו בשבט, בשיאו של החורף, באמצע תקופת טבת, הוא ראש השנה לאילן.

¹² ט"ו בשבט וט"ו באב, שהם בהפרש של שישה חודשים, מחלקים את השנה לשני חצאים. הראשון הוא שיאו של החורף (מכאן ואילך יצאו רוב גשמים) והשני הוא שיאו של הקיץ (תשש כוחה של חמה). בזה נוטעים עצים ובזה כורתים אותם לעצי המערכה לבית המקדש. ויום אחרי ט"ו באב, טז בו, הוא המועד האחרון לנטיעת עצים על מנת שייחשב להם חודש כשנה ולמרות זאת, ט"ו בשבט הוא מועדם לדיני עורלה והנאה מהפירות. ראה תוספתא שביעית והערת שוליים 6 לעיל.

¹³ אבן עזרא מבין ש "החודש העשירי" הוא מיום תחילת המבול שהיה "בחודש השני" הוא אייר. יומיים לאחר ט"ו בשבט יצאו כל גשמי המבול, יבשה הארץ והחלו חיים חדשים על פני האדמה. וכל זה לשיטת ר' יהושע שהכל נספר על בסיס ניסן. ולשיטת ר' אליעזר שהכל הוא על בסיס תשרי (בריאת העולם והמבול, ראה דברינו "יום הרת עולם – בין ניסן לתשרי" ראש השנה תש"ס), לפי שיטת אבן עזרא, יצא שהתאריך הוא שבעה עשר בחודש שבט. ראה בראשית רבה לג ז. שוב, אב מול שבט.

¹⁴ שאלה זו נוגעת לט"ו בשבט השנה שחל בשבת. נראה שעיקרה מכוון לאלה שנוהגים לאכול פירות ט"ו בשבט לפני הסעודה. מתשובתו של הרב עובדיה יוסף נראה שהוא נוטה לפסוק שאין לבדך ברכה אחרונה על אכילת פירות אלה ויש לסמוך על ברכז המזון של הסעודה. מה גם שזהו פסק המשנה ברורה ו"ספק ברכות להקל". אבל בסופה של תשובתו ממליץ הרב עובדיה לאכול את הפירות בסוף הסעודה וכחלק ממנה שאז פשיטא שברכת המזון פוטרת. זאת ועוד, העיקר הוא סעודת שבת שצריך לאוכלה לתיאבון ולכן עדיף ולא רצוי להרבות בפירות (או מיני פרפראות) לפני הסעודה ולפני בציעת הפת. ולא באנו כמובן לפסוק הלכה וכל אחד ישמח בשמחת ארץ ישראל ופירותיה כמנהגו והרגלו.

¹⁵ ובזכותם תהיה שנה טובה גם לנו "כי האדם עץ השדה" (דברים כ יט) - מלמד שחיינו של אדם אינם אלא מן האילן" (ספרי דברים פיסקא רג) ו"מה האדם נותן דין וחשבון, אף עצים נותנים דין וחשבון" (בראשית רבה כו ו).